অধ্যায় ১০ ঃ মৌলানা আবুল কালাম আজাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ আবুল কালাম আজাদৰ ৰাজনৈতিক ধাৰণা
১০.৪ হিন্দু-মুছলমান ঐক্য সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী
১০.৫ জাতীয়তাবাদ সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী
১০.৬ অহিংসা সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী
১০.৭ গণতন্ত্ৰ সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী
১০.৮ ভাৰত বিভাজন সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী
১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
১০.১০ অধিক জানিবলৈ
১০.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১০.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি—

- মৌলানা আবুল কালাম আজাদৰ ৰাজনৈতিৰ দৰ্শন আৰু চিন্তাধাৰা বুজিবলৈ সক্ষম হব
- হিন্দু-মুছলমান ঐক্য আৰু জাতীয়তাবাদ সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগীৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- অহিংসা আৰু গণতন্ত্ৰৰ পক্ষে তেওঁৰ সমৰ্থন (advocacy) পৰীক্ষা কৰিবলৈ পাৰিম্ভ
- ভাৰত বিভাজন আৰু ভাৰতীয় ৰাজনীতিত তাৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ সক্ষম হব
- সমসাময়িক সামাজিক-ৰাজনৈতিক আলোচনা (socio-political discourse)ত আজাদৰ প্ৰাসংগিকতা সমালোচনামূলকভাৱে মূল্যায়ন কৰিবলৈ সক্ষম হব।

১০.২ পৰিচয়

মৌলানা আবুল কালাম আজাদ (১১ নৱেম্বৰ, ১৮৮৮- ২২ ফেব্ৰুৱাৰী, ১৯৫৮) ভাৰতৰ এজন বিশিষ্ট স্বাধীনতা সংগ্ৰামী, পণ্ডিত আৰু স্বাধীন ভাৰতৰ প্ৰথম শিক্ষামন্ত্ৰী আছিল। তেওঁ ১৯৪৭ চনৰ (১৫ আগষ্ট) পৰা ১৯৫৮ চনৰ (২২ ফেব্ৰুৱাৰী)লৈ এই শিক্ষামন্ত্ৰী পদত অধিষ্ঠিত আছিল। বহু ভাষাত পাৰদৰ্শী (polyglot) আৰু গভীৰ জ্ঞানসম্পন্ন চিন্তাবিদ (erudite thinker) হিচাপে আজাদৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰা ধৰ্মনিৰপেক্ষতা (secularism), সাম্প্ৰদায়িক সম্প্ৰীতি (inter-communal harmony) আৰু গণতন্ত্ৰৰ মূল্যবোধসমূহৰ ওপৰত থকা তেওঁৰ দৃঢ় বিশ্বাসৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠিছিল।

ভাৰতৰ জাতীয় কংগ্ৰেছ (Indian National Congress)ত তেওঁ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু সাম্প্ৰদায়িক উত্তেজনা বৃদ্ধি পাই থকা সময়ত হিন্দু-মুছলমান ঐক্যৰ পক্ষত দৃঢ়ভাৱে সমৰ্থন জনাইছিল। তেওঁৰ ৰচনা, ভাষণ আৰু ৰাজনৈতিক সক্ৰিয়তাই জাতীয় সংহতি (national integration), অহিংসা প্ৰতিবাদ (non-violent resistance) আৰু শিক্ষাৰ উন্নয়ন (upliftment of education)ৰ প্ৰতি গভীৰ অঙ্গীকাৰ প্ৰকাশ

কৰে। আজাদৰ দৃষ্টিভংগীয়ে ইছলামিক নৈতিকতা (islamic ethics) আৰু আধুনিক ৰাজনৈতিক নীতি (modern political principles)ৰ সমন্বয় সাধন কৰিছিল, যাৰ ফলত তেওঁ ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামত এক অনন্য ব্যক্তিত্ব হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। উল্লেখযোগ যে ২০০৮ চনৰ পৰা প্ৰতিবছৰে ১১ নৱেম্বৰ দিনটো তেওঁৰ জন্মবাৰ্ষিকী স্মৰণ কৰি ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা দিৱস (National Education Day) হিচাপে পালন কৰা হয়।

১০.৩ আবুল কালম আজাদৰ ৰাজনৈতিক ধাৰণা

মৌলানা আবুল কালাম আজাদৰ ৰাজনৈতিৰ দৰ্শন আছিল নৈতিক নীতি, যুক্তিনিষ্ঠ শাসন (rational governance) আৰু অন্তৰ্ভুক্তিমূলক জাতীয়তাবাদৰ (inclusive natinalism) এক সমন্বয়, যি তেওঁৰ এই বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছিল যে ভাৰতৰ প্ৰকৃত শক্তি ইয়াৰ সাংস্কৃতিক আৰু ধৰ্মীয় বহুত্ববাদত (pluralism) নিহিত হৈ আছে। তেওঁ সাম্প্ৰদায়িক সম্প্ৰীতিক জাতীয় ঐক্যৰ মূল আধাৰ (cornerstone) বুলি বিবেচনা কৰিছিল আৰু বিভাজনৰ ধাৰণাক ভাৰতৰ সংমিশ্ৰিত ঐতিহ্যৰ (composite heritage) ওপৰত এক আক্ৰমণ বুলি গণ্য কৰিছিল। India Wins Freedom (১৯৫৯) নামৰ গ্ৰন্থখনত আজাদে জোৰ দি কৈছিল যে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আধিপত্য বিস্তাৰৰ এক উপকৰণ নহয়, বৰং ই এক নৈতিক দায়িত্ব হিচাপে ব্যৱহাৰ হোৱা উচিত। সেই অনুসাৰে তেওঁ ন্যায় (justice), যুক্তি (reason) আৰু সহানুভূতি (compassion)ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা শাসনৰ পক্ষে মত প্ৰকাশ কৰিছিল।

আজাদৰ প্ৰাৰম্ভিক ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰা তেওঁৰ পেন-ইছলামিক শিক্ষাৰ অভিজ্ঞতা (pan-Islamic education) আৰু মধ্যপ্ৰাচ্য তথা ভাৰততে লাভ কৰা বিপ্লৱী অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠিছিল। জামালউদ্দিন আফগানি (Jamaluddin Afghani) আৰু মুহাম্মদ আব্দুহ (Muhammad Abduh)ৰ দৰে চিন্তাবিদসকলৰ প্ৰভাৱত তেওঁ এক সংস্কাৰবাদী দৃষ্টিভংগী বিকাশ কৰিছিল, যাৰ লক্ষ্য আছিল আছিল ইছলামিক নৈতিকতা (Islamic ethics)ক আধুনিক গণতান্ত্ৰিক নীতিৰ (modern democratic principles) সৈতে সমন্বয় সাধন কৰা। তেওঁৰ সাময়িকী আৰু বাতৰি কাকত *Al-Hilal* (১৯১২) আৰু *Al-Balagh* (১৯১৫)ৰ জৰিয়তে তেওঁ এনে এক জাতীয়তাবাদী মতাদৰ্শ প্ৰকাশ কৰিছিল যি ধৰ্মীয় বিভাজনক অতিক্ৰম কৰিছিল আৰু হিন্দু আৰু মুছলমানসকলক ঔপনিবেশিক অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে একত্ৰিত হ'বলৈ আহ্বান জনাইছিল। এই লেখাসমূহে এইটো স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ কৰে যে যুক্তিনিষ্ঠ আলোচনা, শিক্ষা আৰু নৈতিক সাহস ৰাজনৈতিক সচেতনাতা জাগ্ৰত কৰাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় উপকৰণ বুলি তেওঁ দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল।

আজাদে সাম্প্ৰদায়িকতা (sectarianism) আৰু দ্বি-জাতি তত্ত্বক (two-nation theory) প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল আৰু যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে হিন্দু আৰু মুছলমান দুয়ো ভাৰতীয় জাতিৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ। তেওঁৰ মতে, জাতীয়তাবাদ কেৱল ভৌগোলিক নহয়, বৰং নৈতিক— ন্যায় (justice), সমতা (equality) আৰু সামূহিক অগ্ৰগতিৰ প্ৰতি এক যৌধ অঙ্গীকাৰ। তেওঁ এনে এক স্বায়ত্তশাসিত প্ৰদেশসমূহৰ সংঘ কল্পনা কৰিছিল য'ত স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ এক সাধাৰণ কাঠামোৰ ভিতৰত বৈচিত্ৰ্য সহাবস্থান কৰিব। ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছত তেওঁৰ নেতৃত্ব— প্ৰথমে ১৯২৩ চনত ইয়াৰ সৰ্বকনিষ্ঠ সভাপতি হিচাপে আৰু পুনৰ ১৯৪০ চনৰ পৰা ১৯৪৬ চনলৈ— নৈতিক নেতৃত্ব আৰু ঐক্যমত্য-ভিত্তিক ৰাজনীতিৰ ওপৰত থকা তেওঁৰ বিশ্বাসক স্পষ্টকৈ প্ৰদৰ্শন কৰিছিল।

শাসনৰ ক্ষেত্ৰত আজাদে নৈতিক দায়িত্বৰ দ্বাৰা পৰিচালিত যুক্তিনিষ্ঠ প্ৰশাসনৰ সমৰ্থন কৰিছিল। স্বাধীন ভাৰতৰ প্ৰথম শিক্ষামন্ত্ৰী (১৯৪৭-১৯৫৮) হিচাপে তেওঁ শিক্ষাৰ সংস্কাৰৰ জৰিয়তে নিজৰ ৰাজনৈতিক আদৰ্শসমূহ বাস্তৱায়িত কৰিছিল। তেওঁ বৌদ্ধিক বিকাশ আৰু সাংস্কৃতিক সংহতিক উৎসাহিত কৰিবলৈ আই আই টি (IITs), ইউ জি চি (UGC) আৰু বিভিন্ন সাংস্কৃতিক একাডেমীৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে

শিক্ষা গণতন্ত্রৰ ভেটি, যি সচেতন আৰু নৈতিকভাৱে সজাগ নাগৰিক গঢ়ি তোলাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

পণ্ডিতসকলে আজাদৰ চিন্তাধাৰাক ইছলামিক বৌদ্ধিক পৰম্পৰাক আধুনিক ধৰ্মনিৰপেক্ষ জাতীয়তাবাদৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰাৰ এক উল্লেখযোগ্য প্ৰচেষ্টা বুলি বিবেচনা কৰে। তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীয়ে বিশ্বাস (faith)ক যুক্তিৰ সৈতে, নৈতিকতাৰ ৰাজনীতিৰ সৈতে আৰু শিক্ষাক জাতি-গঠনৰ সৈতে সমন্বিত কৰিছিল। সেয়েহে, আজাদৰ ৰাজনৈতিক দৰ্শন অন্তৰ্ভুক্তিমূলক জাতীয়তাবাদ, যুক্তিনিষ্ঠ শাসন আৰু এই স্থায়ী বিশ্বাসৰ এক শক্তিশালী প্ৰমাণ হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিত হৈ আছে যে নৈতিক আৰু শিক্ষিত নাগৰিকত্বই এক মুক্ত আৰু ঐক্যবদ্ধ ভাৰতৰ প্ৰকৃত ৰক্ষক।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ মৌলানা আবুল কালাম আজাদে জাতীয়তাবাদক নৈতিক দায়িত্বৰ সৈতে কেনেকৈ সংযুক্ত কৰিছিল। (৫০ শব্দত)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মৌলানা আবুল কালাম আজাদে ইছলামিক পৰম্পৰাক আধুনিক গণতান্ত্ৰিক জাতীয়তাবাদৰ সৈতে কেনেকৈ সমন্বয় সাধন কৰিছিল? (১০০ শব্দত)

১০.৪ হিন্দু-মুছলমান ঐক্য সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী

মৌলানা আবুল কালাম আজাদে হিন্দু-মুছলমান ঐক্যক ভাৰতৰ জাতীয় পৰিচয় আৰু নৈতিক শক্তিৰ ভেটি বুলি গণ্য কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, স্বাধীনতা সংগ্ৰাম কেৱল ঔপনিবেশিক শাসনৰ বিৰুদ্ধে এক ৰাজনৈতিক প্ৰতিযোগিতা নহয়, বৰং ভাৰতৰ সংমিশ্ৰিত সংস্কৃতিক প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ এক সভ্যতাগত আন্দোলন আছিল। আজাদৰ মতে, ভাৰতৰ আধ্যাত্মিক সাৰ ইয়াৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু সহাবস্থানক আঁকোৱালি লোৱাৰ ক্ষমতাৰ ভিতৰতে নিহিত হৈ আছে। তেওঁ ঘোষণা কৰিছিল, "যদি স্বৰ্গৰ পৰা এজন দেৱদূত নামি আহি ঘোষণা কৰে যে আমি যদি হিন্দু-মুছলমান ঐক্য ত্যাগ কৰোঁ তেন্তে চব্বিশ ঘণ্টাৰ ভিতৰত স্বৰাজ লাভ কৰিম, তেন্তে মই সেই স্বৰাজকো প্ৰত্যাখ্যান কৰিম।" এই নৈতিক সাহসে তেওঁৰ এই দৃঢ় বিশ্বাসক প্ৰকাশ কৰে যে ঐক্য কেৱল এক ৰাজনৈতিক ধাৰা নহয়, বৰং মানৱতাৰ প্ৰতি এক পৱিত্ৰ দায়িত্ব।

স্বাধীনতাৰ বহু আগতেই আজাদৰ ঐক্যৰ লক্ষ্য আৰম্ভ হৈছিল। কলকাতাত তেওঁৰ পিতৃ মৌলানা খৈৰুদ্দিনৰ তত্ত্বাৱধানত ডাঙৰ হোৱা সময়ত তেওঁ ৰক্ষণশীল পৰিৱেশৰ পৰা আঁতৰি সোঁতৰ বিপৰীতে গৈ সতৰ বছৰ বয়সতে অনুশীলন সমিতি (Anushilan Samiti) আৰু যুগান্তৰ (Yugantar)ৰ দৰে বিপ্লনী সংগঠনৰ সৈতে জড়িত হৈছিল। ৰাসবিহাৰী ঘোষ (Rash Behari Ghosh) আৰু শামসুন্দৰ চক্ৰৱৰ্তী (Shyam Sundar Chakravarty)ৰ দৰে হিন্দু বিপ্লনীসকলৰ সৈতে তেওঁৰ প্ৰাৰম্ভিক সম্পৰ্কই জাতীয়তাবাদৰ প্ৰতি তেওঁৰ অন্তৰ্ভুক্তিমূলক দৃষ্টিভংগীক গঢ় দি তুলিছিল। ১৯১২ চনত, মাত্ৰ চৌবিশ বছৰ বয়সতে, আজাগে *Al-Hilal* নামৰ উৰ্দু সাপ্তাহিক কাকত আৰম্ভ কৰিছিল, যিয়ে ৰাজনৈতিক জাগৰণৰ কণ্ঠস্বৰ হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। ইয়াৰ পৃষ্ঠাসমূহৰ জৰিয়তে তেওঁ মুছলমানসকলক "ব্ৰিটিছ শাসনৰ আধিপত্য আঁতৰাবলৈ হিন্দুসকলৰ সৈতে হাত মিলাবলৈ" আহ্বান জনাইছিল আৰু তেওঁলোকক স্মৰণ কৰাইছিল যে কোৰান (Quran)এ নিজেই ন্যায় আৰু মুক্তিৰ বাবে আনসকলৰ সৈতে সহযোগিতা কৰিবলৈ উপদেশ দিয়ে।

Al-Hilal আৰু Al-Balaghত আজাদৰ লেখাসমূহ কেৱল ৰাজনীতিৰ সীমাত সীমাবদ্ধ নাছিল; এইবোৰে ঐক্যৰ এক ধৰ্মতাত্ত্বিক ব্যাখ্যা (theology of unity) প্ৰকাশ কৰিছিল। তেওঁ ইছলামক এনে এক ধৰ্ম হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছিল যিয়ে সাৰ্বজনীন ভাতৃত্ববোধ, ন্যায় আৰু সম্প্ৰীতিৰ আদেশ দিয়ে। তেওঁ সাম্প্ৰদায়িকতা (sectarian-ism) আৰু দুই-জাতি তত্ত্ব (two-nation theory) প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল আৰু দৃঢ়ভাৱে কৈছিল যে শতাব্দীৰ পৰা

শতাব্দী ধৰি হোৱা ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক বিকাশে হিন্দু আৰু মুছলমানসকলক একক জাতিত একত্রিত কৰি তুলিছে। ১৯৪৬ চনত তেওঁ ঘোষণা কৰিছিল, "যিদৰে এজন হিন্দুৱে গৌৰৱেৰে ক'ব পাৰে যে তেওঁ এজন ভাৰতীয় আৰু তেওঁ হিন্দুধর্ম পালন কৰে, তেনেদৰে আমিও সমান গৌৰৱেৰে ক'ব পাৰো যে আমি ভাৰতীয় আৰু আমি ইছলাম পালন কৰোঁ"' আজাদৰ মতে, এইটোৱেই সেই "সাধাৰণ জাতীয়তা" (common nationality) যাক প্রকৃতিয়ে "অদৃশ্য নাল"ৰ (hidden anvils) জৰিয়তে গঢ়ি তুলিছে।

আজাদৰ দৃষ্টিত ঐক্য আছিল জাতীয় পুনর্নির্মাণৰ বাবে নৈতিক আৰু কৌশলগত দুয়ো দিশতে এক অত্যাৱশ্যকীয় প্রয়োজন। স্বাধীন ভাৰতৰ প্রথম শিক্ষামন্ত্রী হিচাপে তেওঁ এই বিশ্বাসক প্রতিষ্ঠানিক ৰূপ (institutionalized) দিছিল-সঙ্গীত নাটক, ললিত কলা, আৰু সাহিত্য একাডেমীসমূহ, লগতে আই চি চি আৰ (ICCR) আৰু ইউ জি চি (UGC) স্থাপন কৰি-যিবোৰ এক বহুত্ববাদী ভাৰতৰ প্রতীক, য'ত সংস্কৃতি, শিক্ষালাভ, আৰু সংলাপে (dialogue) গণতন্ত্রক স্থিৰ কৰি ৰাখে। সেয়েহে, আজাদৰ হিন্দু-মুছলমান ঐক্যৰ ধাৰণাটো আছিল বিশ্বাস আৰু যুক্তি, নৈতিকতা আৰু ৰাজনীতিৰ এক সমন্বয়। তেওঁ এনে এক জাতিৰ কল্পনা কৰিছিল য'ত ভ্রাতৃত্ববোধ (fraternity) নোহোৱাকৈ স্বাধীনতাৰ কোনো অর্থ নাথাকিব আৰু য'ত সাম্প্রদায়িত সম্প্রীতি নোহোৱাকৈ স্বৰাজ (Swaraj)ৰ সপোন সদায় অসম্পূর্ণ হৈ থাকিব।

W অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ হিন্দু-মুছলমান ঐক্যৰ পক্ষে আজাদে কৰা সমর্থনৰ পৃষ্ঠভূমিত থকা মৌলিক বিশ্বাসটো কি আছিল? (৫০ শব্দত)

প্রশ্ন নং ৪ ঃ আজাদৰ প্রাৰম্ভিক বিপ্লৱী সম্পৃক্ততাই সাম্প্রদায়িক ঐক্যৰ প্রতি তেওঁৰ অঙ্গীকাৰক কেনেকৈ প্রভাৱিত কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

১০.৫ জাতীয়তাবাদ সম্পর্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী

মৌলানা আবুল কালাম আজাদৰ জাতীয়তাবাদৰ ধাৰণাটো গভীৰভাৱে নৈতিক, আধ্যাত্মিক, আৰু অন্তর্ভুক্তিমূলক আছিল-যি বিশ্বাস, সংস্কৃতি আৰু নাগৰিক দায়িত্ববোধৰ এক সমন্বয়। তেওঁৰ মতে, জাতীয়তাবাদ কেৱল এখন ৰাজনৈতিক ৰাজ্যৰ প্রতি আনুগত্য নহয়, বৰং সেই নৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক মূল্যবোধসমূহৰ প্রতি এক অঙ্গীকাৰ যিবোৰে মানুহক একত্র কৰি ৰাখে। তেওঁ সকলো ধৰণৰ সাম্প্রদায়িকতাক প্রত্যাখ্যান কৰিছিল আৰু দঢ়ভাৱে কৈছিল যে "ইছলামে জাতীয়তাবাদক অস্বীকাৰ নকৰে আৰু প্রকৃত অর্থত জাতীয়তাবাদেও ইছলামৰ ধাৰণাক সীমাবদ্ধ নকৰে।" তেওঁৰ জাতীয়তাবাদে ধর্মীয় বিশ্বাসক ভ্রাতৃত্ববোধ, স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ নাগৰিক আদর্শসমূহৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

আজাদে ভাৰতৰ সংমিশ্রিত সংস্কৃতিক হিন্দু আৰু মুছলমানসকলৰ শতাব্দীৰ সহাবস্থানৰ স্বাভাৱিক ফলাফল বুলি বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ ভাষাত, "যদি এই দেশৰ বাসিন্দাসকলে হাজাৰ বছৰ ধৰি হিন্দুধর্ম পালন কৰি আহিছে, তেন্তে ইছলামো ইয়াৰ মানুহসকলৰ ধর্ম হিচাপে হাজাৰ বছৰ ধৰি আছে। এজন হিন্দুৰ দৰে মইও গৌৰৱেৰে ক'ব পাৰোঁ যে মই এজন ভাৰতীয় আৰু মই ইছলাম অনুসৰণ কৰোঁ।" আজাদৰ মতে, ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদে ধর্মীয় সীমাৰেখাসমূহ অতিক্রম কৰে-ই এক যৌথ ইতিহাস, সংস্কৃতি, আৰু নৈতিক বিকাশৰ পৰা জন্ম লোৱা এক সামুহিক সচেতনতা।

জাতীয়তাবাদৰ উৎপত্তি অনুসৰণ কৰি আজাদে ব্যাখ্যা কৰিছিল যে দেশপ্রেম (patriotism) প্রথমে নিজৰ জন্মভূমিৰ প্রতি থকা স্নেহৰ পৰা উদ্ভৱ হয় আৰু সভ্যতাৰ বিকাশৰ সৈতে ই ধীৰে ধীৰে অধিক বিস্তৃত সম্পর্কসমূহলৈ প্রসাৰিত হয়, যাৰ শেষত সার্বজনীন মানবতাবাদত উপনীত হয়। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ইছলামে গোষ্ঠীগত

আৰু জাতিগত শ্ৰেষ্ঠত্বক প্ৰত্যাখ্যান কৰি ইতিমধ্যে এই উচ্চতৰ ঐক্যৰ ধাৰণাটো ঘোষণা কৰিছিল। সেয়েহে, আজাদৰ মতে, ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ আদৰ্শ স্বাভাবিকভাৱে সাৰ্বজনীন ভাতৃত্ববোধৰ আদৰ্শলৈ লৈ যায়— অৰ্থাৎ মানৱজাতি এক নৈতিক সমাজ হিচাপে পৰিগণিত হয়।

এজন নেতা আৰু চিন্তাবিদ হিচাপে আজাদৰ জাতীয়তাবাদ আছিল গঠনমূলক, আক্ৰমণাত্মক নহয়। তেওঁ আধুনিক ইউৰোপীয় জাতীয়তাবাদৰ "অন্ধ জাতীয় অহংকাৰ" ৰ বিৰুদ্ধে সতৰ্ক কৰিছিল, যাক তেওঁ আধিপত্য আৰু সাম্ৰাজ্যবাদ জন্ম দিয়াৰ কাৰণ বুলি বিবেচনা কৰিছিল। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁ স্বামী বিবেকানন্দই কোৱা "আধ্যাত্মিক জাতীয়তাবাদ"ৰ পক্ষে মত প্ৰকাশ কৰিছিল— যি নৈতিক সততা আৰু নাগৰিক দায়িত্বৰ এক সমন্বয়। তেওঁৰ মতে, প্ৰকৃত জাতীয়তাবাদৰ বাবে নাগৰিকসকলে জনজীৱনত আত্ম-শৃঙ্খলা, নৈতিক বিচাৰবোধ আৰু সহানুভূতি বিকাশ কৰা প্ৰয়োজন।

আজাদৰ ভাৰতৰ প্ৰথম শিক্ষামন্ত্ৰী হিচাপে কৰা ভূমিকাই তেওঁৰ এই দৃঢ় বিশ্বাসক প্ৰতিফলিত কৰে যে শিক্ষা জাতীয় শক্তিৰ ভেটি। ইবন খালদুন, কছো আৰু ছাৰ ছৈয়দ আহমদ খান (Sir Syed Ahmad Khan)ৰ চিন্তাধাৰাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ তেওঁ জোৰ দি কৈছিল যে জ্ঞানপ্ৰাপ্তি নোহোৱাকৈ স্বাধীনতা সদায় শূন্য হৈ থাকিব। মৌলানা আজাদৰ মতে, "শিক্ষাবিদসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত অনুসন্ধানৰ মানসিকতা, সৃজনশীলতা, উদ্যোগী মনোভাৱ আৰু নৈতিক নেতৃত্বৰ ক্ষমতা গঢ়ি তুলিব লাগে আৰু তেওঁলোকৰ বাবে আদৰ্শ হৈ উঠিব লাগে। সেয়েহে তেওঁ যুক্তি আগবঢ়াইছিল, "আমি এক মুহূৰ্তৰ বাবেও পাহৰিব নালাগে যে প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে অন্ততঃ মৌলিক শিক্ষা লাভ কৰাৰ জন্মগত অধিকাৰ ৰাখে; ইয়াৰ অবিহনে তেওঁ এজন নাগৰিক হিচাপে নিজৰ দায়িত্বসমূহ সম্পূৰ্ণৰূপে পালন কৰিব নোৱাৰে।"

আজাদৰ জাতীয়তাবাদ আছিল নৈতিক, অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আৰু নাগৰিকমুখী-আধ্যাত্মিক দৃষ্টিভংগী আৰু গণতান্ত্ৰিক দায়িত্ববোধৰ এক সমন্বয়। তেওঁ এনে এক জাতি গঢ়ি তুলিবলৈ বিচাৰিছিল য'ত ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক জাগৰণৰ পৰা পৃথক নোহোৱাকৈ যুক্ত হৈ থাকে, যাতে ভাৰতৰ ঐক্য ক্ষমতাৰ ওপৰত নহয়, বৰং যৌথ আদৰ্শ আৰু মানৱ ভাতৃত্ববোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰতিষ্ঠিত হয়।

W অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ আজাদে কেনেকৈ জাতীয়তাবাদক কেৱল ৰাজনৈতিক আনুগত্যৰ সীমাৰ বাহিৰত সংজ্ঞায়িত কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ আজাদে ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদক সাৰ্বজনীন মানবতাবাদৰ সৈতে কেনেকৈ সংযোগ কৰিছিল, ব্যাখ্যা কৰক। (১০০ শব্দত)

১০.৬ অহিংসা সম্পৰ্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী

মৌলানা আবুল কালাম আজাদ অহিংসাৰ এজন দৃঢ় সমৰ্থক আছিল। তেওঁ ইছলামিক নৈতিক শিক্ষাসমূহ আৰু গান্ধীৰ সত্যাগ্ৰহৰ নীতিসমূহৰ পৰা প্ৰেৰণাপ্ৰাপ্ত হৈছিল। আজাদৰ মতে, অহিংসা কেৱল এটা কৌশলগত উপায় নহয়, বৰং ই এক নৈতিক বাধ্যবাধকতা, যি ৰাজনৈতিক সংগ্ৰামৰ বৈধতা আৰু নৈতিক ভেটি অটুট ৰাখিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। তেওঁ যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে ঔপনিবেশিক শাসকৰ বিৰুদ্ধেও সহিংসতাৰ ব্যৱহাৰে বহুসময়ত জাতীয়তাবাদী আন্দোলনৰ নৈতিক ক্ষমতা ক্ষীণ কৰি তোলে, সাম্প্ৰদায়িক উত্তেজনা বৃদ্ধি কৰে আৰু দীৰ্ঘম্যাদী সামাজিক স্থিৰতাক বিপদত পেলায়।

আজাদৰ অহিংসাৰ প্ৰতি দৃষ্টিভংগী নীতিগত আৰু ব্যৱহাৰিক এই দুয়ো দিশতে সুস্পষ্ট আছিল। নৈতিক আদৰ্শসমূহৰ প্ৰতি দৃঢ়ভাৱে অঙ্গীকাৰবদ্ধ হৈ থাকিলেও তেওঁ ঔপনিবেশিক দমন-পীড়নৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হোৱা ব্যৱহাৰিক

সীমাবদ্ধতা আৰু বৃহৎ জনসমষ্টিক সংগঠিত কৰাৰ জটিলতাসমূহ স্বীকাৰ কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে অহিংস পদ্ধতিসমূহে কৌশলগতভাৱে জনসাধাৰণক সম্পৃক্ত কৰিব পাৰে, ৰাজনৈতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে, আৰু সশস্ত্র সংঘাতৰ আশ্রয় নোলোৱাকৈ ঔপনিবেশিক কর্তৃপক্ষৰ ওপৰত চাপ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। তেওঁৰ লেখা আৰু ভাষণসমূহত তেওঁ সদায় শৃঙ্খলাবদ্ধ অসহযোগ আন্দোলন, সংগঠিত জনপ্রতিবাদ, আৰু আলোচনাক ৰাজনৈতিক লক্ষ্য লাভ কৰাৰ পৰিপূৰক উপায় হিচাপে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

আজাদৰ দর্শনৰ এটা বিশেষ বৈশিষ্ট্য আছিল ইছলামিক নৈতিক ধাৰণাসমূহক গান্ধীয় পদ্ধতিসমূহৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰা। ন্যায়, সহানুভূতি আৰু সংযমৰ দৰে নীতিসমূহ তেওঁৰ অহিংস কর্মধাৰণাৰ দৃষ্টিভংগীৰ মৌলিক ভেটি আছিল। তেওঁ এইটোও গুৰুত্বসহকাৰে উল্লেখ কৰিছিল যে অহিংসা বৌদ্ধিক সম্পৃক্ততা আৰু নৈতিক শিক্ষাৰ সৈতে সংযুক্ত হ'ব লাগিব, যাতে সচেতন আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিক গঢ়ি তোলা যায়। পণ্ডিতসকলৰ মন্তব্য অনুসাৰে, আজাদৰ অহিংসাৰ ধাৰণাই নৈতিক আদর্শবাদ আৰু ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদৰ মাজত এক সমতা ৰক্ষা কৰিছিল— এনে এক দর্শন যি নৈতিক দৃঢ় বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছিল, কিন্তু ঔপনিবেশিক বিৰোধী ৰাজনীতিৰ বাৱহাৰিক প্রয়োজনসমূহ মোকাবিলা কৰিবলৈ যথেষ্ট নমনীয় আছিল।

ইয়াৰ উপৰিও, আজাদে অহিংসাক ভাৰতৰ জাতীয়তাবাদী আন্দোলনৰ দীর্ঘম্যাদী বৈধতা আৰু ঐক্যৰ বাবে অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ বুলি বিবেচনা কৰিছিল। জোৰ-জবৰদতি আৰু হিংসাত্মক সংঘাত পৰিহাৰ কৰি এই আন্দোলনে বিভিন্ন সম্প্রদায়ৰ মাজত বিস্তৃত সমর্থন গঢ়ি তুলিব পাৰিছিল, ধর্মসমূহৰ মাজত সহযোগিতা উৎসাহিত কৰিব পাৰিছিল, আৰু স্বাধীনতাৰ পিছত এখন অন্তর্ভুক্তিমূলক, গণতান্ত্রিক জাতিৰ ভেটি স্থাপন কৰিব পাৰিছিল। এই দৃষ্টিভংগীয়ে তেওঁক সেই সময়ৰ কিছুমান সমসাময়িক নেতাৰ পৰা পৃথক কৰিছিল, যিসকলে কেতিয়াবা নৈতিক বিবেচনাৰ ওপৰত কৌশলগত উগ্রতাক অধিক গুৰুত্ব দিছিল। পণ্ডিতসকলৰ মতে, আজাদৰ অহিংসাৰ প্রতি অঙ্গীকাৰ সেয়েহে নৈতিকভাৱে নীতিগত আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে কৌশলগত— যি নৈতিক আচৰণ আৰু কার্যকৰী ৰাজনৈতিক কার্যকলাপৰ অবিচ্ছেদ্য সম্পর্কক স্পষ্ট কৰি তোলে।

W অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ আজাদে কিয় অহিংসাক স্বাধীনতা সংগ্রামৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় বুলি বিবেচনা কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

প্রশ্ন নং ৮ ঃ অহিংসাৰ দর্শনত আজাদে নৈতিক আদর্শবাদ আৰু ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদক কেনেকৈ সমন্বয় সাধন কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

১০.৭ গণতন্ত্র সম্পর্কে আজাদৰ দষ্টিভংগী

মৌলানা আবুল কালাম আজাদে গণতন্ত্রক কেৱল এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা হিচাপে নহয়, বৰং নাগৰিক দায়িত্ববোধ, নৈতিক শাসন আৰু নাগৰিকসকলৰ সক্রিয় অংশগ্রহণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা এক নৈতিক, সামাজিক আৰু আধ্যাত্মিক কাঠামো হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। আজাদৰ মতে, গণতান্ত্রিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বৈধতা কেৱল নির্বাচন বা সংবিধানৰ দৰে প্রক্রিয়াগত ব্যৱস্থাৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে, বৰং নাগৰিকসকলৰ মাজত সহনশীলতা, ন্যায় আৰু দায়িত্বশীল সম্পৃক্ততাৰ দৰে গুণাবলী বিকাশ কৰাতো সমান গুৰুত্বপূর্ণ।

যিদৰে তেওঁ ১৯২৩ চনত কংগ্রেছৰ সভাপতিত্বমূলক ভাষণত স্পষ্টকৈ কৈছিল (১৯২৩ চনত দিল্লীত অনুষ্ঠিত ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছত), "যদি আজি স্বর্গৰ পৰা এজন দেৱদূত নামি আহি কুতুব মিনাৰৰ পৰা ঘোষণা কৰে যে যদি মই হিন্দু-মুছলমান ঐকাৰ দাবী ত্যাগ কৰোঁ তেন্তে ভাৰত ২৪ ঘণ্টাৰ ভিতৰত স্বৰাজ (Swaraj) লাভ কৰিব পাৰে, তেন্তে মই তাক এইদৰে উত্তৰ দিম: "নাই মোৰ বন্ধু, মই স্বৰাজ ত্যাগ কৰিম, কিন্তু হিন্দু-মুছলমান

ঐক্য ত্যাগ নকৰোঁ: কিয়নো যদি স্বৰাজ বিলম্বিত হয় তেন্তে ই ভাৰতৰ বাবে ক্ষতি হ'ব, কিন্তু যদি হিন্দু-মুছলমান ঐক্য নষ্ট হয় তেন্তে ই সমগ্ৰ মানৱজাতিৰ বাবে ক্ষতি হ'ব।" ইয়াত আজাদে এই কথাটো জোৰ দি কৈছে যে অন্তৰ্ভুক্তিমূলকতা (inclusivity) আৰু ঐক্য নাথাকিলে গণতন্ত্ৰ শূন্য হৈ পৰে; ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা সামাজিক ঐক্য (social cohesion) আৰু নৈতিক দায়িত্ববোধৰ (moral responsibility) পৰা পৃথক হ'ব নোৱাৰে।

স্বাধীন ভাৰতৰ প্ৰথম শিক্ষামন্ত্ৰী হিচাপে আজাদৰ কাৰ্যকালত শিক্ষা আৰু গণতান্ত্ৰিক সজীৱতাৰ (democratic vitality) মাজৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত থকা তেওঁৰ বিশ্বাস স্পষ্টভাৱে প্ৰতিফলিত হৈছিল। তেওঁ যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে জ্ঞানালোকপ্ৰাপ্ত (enlightened) আৰু সচেতন নাগৰিক সমাজ গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ টিকাই ৰাখিবলৈ, স্বৈৰাচাৰী প্ৰৱণতাসমূহ (authoritarian tendencies) নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ, আৰু সামাজিক সমতা (social equity) প্ৰসাৰ কৰিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। সাক্ষৰতা অভিযান (literacy campaigns), সৰ্বজনীন শিক্ষা (universal education) আৰু সমালোচনামূলক চিন্তা (critical thinking), বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধান (scientific inquiry), আৰু সাংস্কৃতিক সচেতনতা (cultural awareness)ৰ প্ৰচাৰৰ জৰিয়তে আজাদে বাক্তিসকলক শাসন ব্যৱস্থাত অৰ্থপূৰ্ণভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

নৈতিক নেতৃত্ব (ethical leadership) আজাদৰ দৃষ্টিভংগীৰ আন এটা মুখ্য ভিত্তি আছিল। তেওঁৰ মতে, নেতাসকলে সততা (integrity), নিৰপেক্ষতা (Impartiality) আৰু নৈতিক দায়িত্ববোধৰ সৈতে কাম কৰিব লাগে, যাতে শাসন ব্যৱস্থাই ন্যায় (Justice) আৰু সামুহিক কল্যাণ (collective welfare) প্ৰতিফলিত কৰে। আজাদে সদায় ইছলামিক নীতিসমূহক গণতান্ত্ৰিক নৈতিকতাৰ সৈতে সংযোগ কৰিছিল আৰু যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে ইছলামে ধৰ্ম, শ্ৰেণী, বা লিংগৰ পাৰ্থক্য নকৰি সকলোৰে বাবে সমতা (equality), ভ্ৰাতৃত্ববোধ (fraternity), স্বাধীনতা (liberty) আৰু সহনশীলতা (tolerance) সুৰক্ষিত কৰে।

আজাদে গণতন্ত্ৰৰ বাবে ধৰ্মনিৰপেক্ষতা (secularism) আৰু বহুস্বৰূপতা (pluralism) কো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, ভিন্ন ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ সম্প্ৰদায়সমূহে একেই সংবিধানিক আৰু নৈতিক নীতিসমূহৰ আধাৰত মিলিজুলি বাস কৰিব পাৰে, যক্সত বৈচিত্ৰ্য বিভাজনৰ কাৰণ নহয়, বৰং শক্তিৰ উৎস হয়। সাৰাংশত, আজাদৰ গণতন্ত্ৰৰ দৃষ্টিভংগীত নৈতিক নেতৃত্ব, নাগৰিক শিক্ষা আৰু সামাজিক ন্যায় একেলগে সংযুক্ত আছিল। তেওঁ এনে এখন ভাৰতৰ কল্পনা কৰিছিল য'ত গণতন্ত্ৰ কেৱল ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা নহয়, বৰং নাগৰিকসকলৰ ক্ষমতা আৰু দায়বদ্ধতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠা এক জীৱন্ত, অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আৰু নৈতিক জীৱন-পদ্ধতি।

ᴡ অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ আজাদে কেনেদৰে গণতন্ত্ৰক নিৰ্বাচনী ৰাজনীতিৰ বাহিৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল? (৫০ শব্দত)
প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ আজাদে কিয় গণতন্ত্ৰৰ সৈতে শিক্ষাক সংযোগ কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

১০.৮ ভাৰত বিভাজনৰ ওপৰত আজাদৰ দৃষ্টিভংগী

মৌলানা আবুল কালাম আজাদ ভাৰত বিভাজনৰ আটাইতকৈ স্পষ্টভাৱে মত প্ৰকাশ কৰা আৰু দৃঢ়ভাৱে বিৰোধ কৰা নেতাসকলৰ মাজৰ এজন আছিল। তেওঁৰ বাবে ধৰ্মীয় ভিত্তিত উপমহাদেশক ভাগ কৰা ঘটনাটো ভাৰতৰ সমন্বিত জাতীয়তাবাদ (composite nationalism)ৰ এক গভীৰ বিশ্বাসঘাতকতা আছিল— এনে এটা দৃষ্টিভংগী যাক তেওঁ বহু দশক ধৰি নৈতিক শৃংখলা (moral order) আৰু ৰাজনৈতিক স্থিৰতা (political stability) দুয়োটাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় বুলি সমৰ্থন কৰি আহিছিল। India Wins Freedom গ্ৰন্থত আজাদে বিভাজনক "আমাৰ ইতিহাসৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ বিপৰ্যয়" বুলি অভিহিত কৰিছিল আৰু দুখ প্ৰকাশ কৰি কৈছিল যে "ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰিলে, কিন্তু নিজৰ ঐক্য হেৰুৱালে।"

আজাদে বিভাজনক নৈতিকভাৱে অগ্রহণযোগ্য আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে বিধ্বংসী দুয়োটা ৰূপতেই দেখিছিল। নৈতিক দিশত, তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহক ধর্মীয় ৰেখাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাগ কৰা স্বাধীনতা সংগ্রামৰ সার্বজনীন মানৱতাবাদী আদর্শসমূহৰ লগতে ইছলামৰ সার্বজনীন আত্মাৰ বিপৰীত। আজাদৰ মতে, ইছলামৰ সার্বজনীনতা ভাৰতৰ বহুস্বৰূপতাৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূর্ণ আছিল; বিশ্বাস আৰু জাতীয়তাৰ ঐক্য, তেওঁৰ মতে, কেৱল সম্ভৱেই নহয় বৰং অত্যাৱশ্যকীয়।

ৰাজনৈতিক দিশত, আজাদে উপলব্ধি কৰিছিল যে বিভাজনে দীর্ঘস্থায়ী সাম্প্রদায়িক বৈৰিতা আৰু ভূ-ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা সৃষ্টি কৰিব। ১৯৪৬ চনৰ কেবিনেট মিছনৰ সময়ত, সেই সময়ত ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ সভাপতি হিচাপে থকা আজাদে বিভাজনৰ বিকল্প ৰূপে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁৰ প্রস্তাৱিত এখন ফেডাৰেল ভাৰত ব্যৱস্থাত প্রদেশসমূহক সর্বাধিক স্বায়ত্তশাসন প্রদান কৰা হৈছিল, যাতে মুছলমান-সংখ্যাগৰিষ্ঠ অঞ্চলসমূহে কেন্দ্রৰ আধিপতাৰ ভয় নোহোৱাকৈ নিজৰ বিষয়সমূহ নিজেই পৰিচালনা কৰিব পাৰে। এই পৰিকল্পনা কংগ্রেছ আৰু মুছলিম লীগ দুয়োটাই গ্রহণ কৰিছিল, যাক আজাদে "একমতৰ অলৌকিকতা" বুলি অভিহিত কৰিছিল— ই এনে এটা মুহূর্ত যেতিয়া ভাৰতৰ ঐক্য যেন সম্ভৱ হ'বলৈ দেখা গৈছিল।

তথাপি, ভঙ্গুৰ ঐকমত্য ১৯৪৬ চনৰ জুলাই মাহত বোম্বাইত অনুষ্ঠিত এখন সংবাদমেলতৰ বিতর্কিত ঘোষণাৰ পাছত ভাঙি পৰে। তাত তেওঁ কৈছিল যে কেবিনেট মিছন পৰিকল্পনাক "সংশোধন কৰিবলৈ" Indian National Congress আছিল স্বাধীন। আজাদে পিছলৈ লিখিছিল যে এই একমাত্র মন্তব্যই Muhammad Ali Jinnahক সেই সুযোগ দিলে যিটো তেওঁ আগৰ পৰা বিচাৰি আছিল। ইয়াৰ পাছত All India Muslim League কংগ্রেছৰ পৰা আঁতৰি যায়, পাকিস্তানৰ দাবী পুনৰ জাগ্রত কৰে আৰু তেওঁলোকৰ "ডাইৰেক্ট একচন ডে" (১৬ আগষ্ট, ১৯৪৬ ঘোষণা কৰে, যাৰ ফলত বাংলা আৰু অন্যান্য অঞ্চলসমূহত হিংসা আৰম্ভ হয়। এই পৰিৱর্তনশীল মুহূর্তত চিন্তা কৰি আজাদে গভীৰ যন্ত্রণাৰে স্বীকাৰ কৰিছিল যে ১৯৪৬ চনত তেওঁ Jawaharlal Nehruক কংগ্রেছৰ সভাপতি হিচাপে মনোনীত কৰাৰ সিদ্ধান্ত তেওঁৰ জীৱনৰ "সর্ববৃহৎ ৰাজনৈতিক ভুল" আছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে যদি Vallabhbhai Patel বা তেওঁ নিজে সভাপতি হৈ থাকিলেহেঁতেন, তেন্তে "ভাৰত হয়তো এক বেলেগ দোকমোকালি (dawn)ত সাৰ পায় উঠিলেহেঁতে"।

স্বাধীন ভাৰতৰ প্রথম শিক্ষামন্ত্রী হিচাপে মৌলানা আবুল কালাম আজাদ-এ তেওঁৰ নৈতিক যন্ত্রণাক পুনগঠনৰ এক কার্যসূচীলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছিল। University Grants Commission, Indian Institute of Technology আৰু ৰাষ্ট্রীয় কলা আৰু সংস্কৃতিৰ একাডেমীসমূহৰ (national academies of art and culture) জৰিয়তে তেওঁ শিক্ষা, সংস্কৃতি আৰু বৈজ্ঞানিক অগ্রগতিৰ দ্বাৰা বিভাজনে সৃষ্টি কৰা সভ্যতাগত আঘাত (civilizational wound) নিৰাময় কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। পণ্ডিতসকলৰ মতে, বিভাজনৰ বিৰুদ্ধে আজাদৰ প্রতিবাদ ইছলামিক আধুনিকতাবাদ, নৈতিক মানবতাবাদ আৰু ধর্মনিৰপেক্ষ জাতীয়তাবাদৰ এক সমন্বয় আছিল— এনে এক বিকল্প দৃষ্টিভংগী যাক ভাৰতে বিভাজন আৰু বিভাজনৰ চিন্তাধাৰাৰ সময়ত পুনৰ আৱিষ্কাৰ কৰি থাকে। সাৰাংশত, বিভাজনৰ প্রতি তেওঁৰ সমালোচনা কেৱল ৰাজনৈতিক নহয়-ই আছিল সভ্যতাগত। তেওঁ আগতেই উপলব্ধি কৰিছিল যে বিভাজনৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক মূল্য ইয়াৰ ৰাজনৈতিক সুবিধাতকৈ বহুগুণে অধিক হক্কব। তেওঁৰ জীৱন, বাণী আৰু ৰাষ্ট্রনায়কত্বই বৈচিত্র্যৰ মাজত ঐক্যৰ স্থায়ী আদর্শক প্রতিনিধিত্ব কৰে আৰু আগন্তুক প্রজন্মক এই কথা সোঁৱৰাই দিয়ে যে ভ্রাতৃত্ববোধ নোহোৱাকৈ স্বাধীনতা এক শূন্য বিজয়।

ৰ অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং **১১** ঃ ভাৰত বিভাজনক আজাদে কিয় নৈতিক বিশ্বাসঘাতকতা (moral betrayal) বুলি বিবেচনা কৰিছিল? (৫০ শব্দত)

প্রশ্ন নং **১২** ঃ বিভাজনৰ ফলত আজাদে কি ৰাজনৈতিক পৰিণামসমূহ হ'ব বুলি আগতেই অনুমান কৰিছিল?

(৫০ শব্দত)

2 ১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মৌলানা আবুল কালাম আজাদ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক আৰু বৌদ্ধিক ইতিহাসৰ এক মহান ব্যক্তিত্ব আছিল, যাৰ চিন্তাধাৰাই নৈতিক দৰ্শন, নৈতিক শাসন আৰু ব্যৱহাৰিক ৰাজনৈতিক সম্পৃক্ততাক একেলগে সংযুক্ত কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰা অন্তর্ভুক্তিমূলকতা, ধর্মনিৰপেক্ষতা, যুক্তিবাদ আৰু নৈতিক দায়িত্ববোধৰ নীতিসমূহৰ ওপৰত কেন্দ্রিত আছিল। আজাদৰ ৰাজনৈতিক দর্শনে এইটো জোৰ দি কৈছিল যে ভাৰতৰ শক্তি ইয়াৰ বহুস্বৰূপতাত নিহিত আৰু জাতীয় ঐক্য কেৱল তেতিয়াহে সম্ভৱ যেতিয়া নৈতিক নেতৃত্বক ৰাজনৈতিক ক্ষমতায়নৰ সৈতে সংযুক্ত কৰা হয়।
- মৌলানা আবুল কালাম আজাদ-এ সদায় হিন্দু-মুছলমান ঐক্যক ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ ভেটি বুলি সমর্থন কৰিছিল আৰু দুই জাতি তত্ত্বৰ দৰে বিভাজনমূলক মতাদর্শৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। তেওঁ সাম্প্রদায়িক সহযোগিতাক কেৱল নৈতিক বাধ্যবাধকতা হিচাপেই নহয়, বৰং স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সফলতা আৰু স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতৰ স্থিৰতাৰ বাবে এক ৰাজনৈতিক প্রয়োজনীয়তা হিচাপেও বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ জাতীয়তাবাদৰ দৃষ্টিভংগীয়ে সংকীর্ণ সাম্প্রদায়িক আনুগত্য অতিক্রম কৰি নাগৰিক দায়িত্ববোধ, আত্ম-শৃঙ্খলা আৰু নৈতিক-আধ্যাত্মিক সচেতনতাৰ বিকাশক গুৰুত্ব দিছিল, যাক "আধ্যাত্মিক জাতীয়তাবাদ" বুলি অভিহিত কৰা হয়।
- মৌলানা আবুল কালাম আজাদৰ দৃষ্টিভংগীত শিক্ষাই এক কেন্দ্রীয় ভূমিকা পালন কৰিছিল। স্বাধীন ভাৰতৰ প্রথম শিক্ষামন্ত্রী হিচাপে তেওঁ শিক্ষাক গণতন্ত্রৰ সৈতে সংযুক্ত কৰিছিল আৰু বিশ্বাস কৰিছিল যে জ্ঞানালোকপ্রাপ্ত আৰু সচেতন নাগৰিক সমাজ গণতান্ত্রিক প্রতিষ্ঠানসমূহ টিকাই ৰাখিবলৈ আৰু সামাজিক ঐক্য বজাই ৰাখিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। তেওঁ সর্বজনীন শিক্ষা, বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধান আৰু সাংস্কৃতিক সচেতনতা প্রসাৰৰ পক্ষে মত প্রকাশ কৰিছিল, যাতে নাগৰিকসকলে জ্ঞানসম্পন্ন, দায়িত্বশীল আৰু নৈতিকভাৱে সচেতন ব্যক্তি হিচাপে গঢ় লৈ উঠি গণতান্ত্রিক শাসন ব্যৱস্থাৰ স্তম্ভ হিচাপে কাম কৰিব পাৰে।
- মৌলানা আবুল কালাম আজাদ অহিংসাৰ এজন দৃঢ় সমর্থক আছিল আৰু তেওঁ ইছলামিক নৈতিক নীতি সমূহক গান্ধীয় অসহযোগ আন্দোলন আৰু নাগৰিক অবাধ্যতাৰ পদ্ধতিৰ সৈতে সমন্বয় কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে নৈতিক বৈধতা আৰু ৰাজনৈতিক ফলপ্রসূতা পৰস্পৰ অবিচ্ছেদ্য, আৰু অহিংস পদ্ধতিসমূহ নৈতিকভাৱে উচ্চমানৰ আৰু ব্যৱহাৰিকভাৱে অধিক ফলপ্রসূ আছিল ৰাজনৈতিক লক্ষ্যসমূহ অর্জন কৰাৰ বাবে।
- মৌলানা আবুল কালাম আজাদে ভাৰত বিভাজনৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু ইয়াক স্বাধীনতা আন্দোলনৰ অন্তর্ভুক্তিমূলক দৃষ্টিভংগীৰ প্রতি এক বিশ্বাসঘাতকতা বুলি বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁ আগতেই উপলব্ধি কৰিছিল যে বিভাজনে সাম্প্রদায়িক হিংসা আৰু সামাজিক অস্থিৰতা সৃষ্টি কৰিব আৰু সেই প্রভাৱসমূহ হ্রাস কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, সংখ্যালঘু সম্প্রদায়সমূহক সুৰক্ষা প্রদান কৰি সামাজিক শৃংখলা বজাই ৰখাৰ বাবে কাম কৰিছিল। বিভাজনৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ প্রতিৰোধে নৈতিক যুক্তি আৰু ৰাজনৈতিক কৌশলৰ সমন্বয়ক প্রতিফলিত কৰিছিল।
- মৌলানা আবুল কালাম আজাদৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰা বহুমাত্রিক আছিল, য'ত নৈতিক নীতি, নাগৰিক দায়িত্ববোধ, শিক্ষা, সাম্প্রদায়িক সম্প্রীতি, অহিংসা আৰু বিভাজনমূলক নীতিসমূহৰ প্রতি নীতিগত বিৰোধিতা সংযুক্ত হৈছিল। তেওঁৰ চিন্তাধাৰাই সমসাময়িক ভাৰতীয় ৰাজনীতিৰ বাবে স্থায়ী শিক্ষা প্রদান

কৰি আহিছে, বিশেষকৈ ধর্মনিৰপেক্ষতা, বহুস্বৰূপতা, নৈতিক নেতৃত্ব আৰু অন্তর্ভুক্তিমূলক জাতি-গঠনৰ গুৰুত্বক উজ্জ্বল কৰি তোলে।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

1. Alvi, H. (2021). *Nonviolent Activism in Islam: The Message of Abul Kalam Azad.* Rowman & Littlefield.
2. Chakrabarty, B. (2024). Indianizing India: Thinkers Whose Ideas Shaped a Nation. India: Taylor & Francis.
3. Habib, S. I. (2015). Maulana Abul Kalam Azad and his ideas about the national education system. *Contemporary Education Dialogue,* 12(2), 238-257.
4. Kumar, R. (1991). *Selected works of Maulana Abul Kalam Azad.* Atlantic Publishers & Distri.
5. Qaiser, R. (2011). Resisting Colonialism and Communal Politics: Maulana Azad and the Making of the Indian Nation. India: Manohar Publishers & Distributors.
6. Shahabuddin, S. K. (2025). Maulana Abul Kalam Azad: A Critical Review of His Intellectual, Political and Educational Legacy. *Synergy: International Journal of Multidisciplinary Studies,* 2(3), 58-65.
7. Sharma, S. R. (2005). Life and Works of Maulana Abul Kalam Azad. India: Book Enclave.
8. Singh, M. K. (2008). Maulana Abul Kalam Azad. India: Anmol Publications Pvt. Limited.
9. Vinod, M. J. (2022). Maulana Abul Kalam Azad. *In Reappraising Modern Indian Thought: Themes and Thinkers* (pp. 125-143). Singapore: Springer Nature Singapore.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে জাতীয়তাবাদক কেৱল ৰাজনৈতিক আনুগত্য নহয়, বৰং এক নৈতিক অঙ্গীকাৰ হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, জাতিৰ সেৱা মানে ন্যায়, সহানুভূতি আৰু সমতা বজাই ৰখা। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা সকলো সম্প্রদায়ৰ উন্নয়নৰ বাবে এক পৰিত্র দায়িত্ব, আৰু প্রকৃত জাতীয় সেৱাৰ ভেটি হৈছে নৈতিক দায়িত্ববোধ।

২ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে ন্যায়, যুক্তি আৰু সার্বজনীন ভাতৃত্ববোধৰ দৰে ইছলামিক নৈতিক নীতিসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যুক্তি দিছিল যে ইছলাম মূলতঃ গণতন্ত্র আৰু মানৱ সমতাৰ সমর্থক। জামালউদ্দিন আফগানি আৰু মুহাম্মদ আব্দুহৰ দৰে সংস্কাৰবাদী চিন্তাবিদসকলৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈ তেওঁ সাম্প্রদায়িক ৰাজনীতিক প্রত্যাখ্যান কৰিছিল আৰু ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু ধর্মনিৰপেক্ষ শাসনৰ মাজত কোনো সংঘাত নাই বুলি বিবেচনা কৰিছিল। আজাদে ধর্মীয় পৰিচয়ৰ ওপৰত নহয়, বৰং যৌথ নৈতিক মূল্যবোধ আৰু সামূহিক অগ্রগতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অন্তর্ভুক্তিমূলক ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ কল্পনা কৰিছিল। তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীয়ে পৰম্পৰা আৰু আধুনিকতাক-বিশ্বাস আৰু

যুক্তিক-সমন্বয় কৰিছিল, যত শিক্ষা, বিতর্ক আৰু নৈতিক নাগৰিকত্ব জাতীয় পুনৰুত্থানৰ উপায় আছিল। এইদৰে তেওঁ গণতান্ত্রিক জাতি-গঠনৰ এক অনন্য বহুত্ববাদী আৰু আধ্যাত্মিকভাবে ভিত্তিপ্রাপ্ত (spiritually grounded) মডেল আগবঢ়াইছিল।

৩ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে হিন্দু-মুছলমান ঐক্য কেৱল এটা ৰাজনৈতিক কৌশল নহয়, ববং ভাৰতীয় সভ্যতাৰ নৈতিক সাৰ। তেওঁৰ মতে, ভাৰতৰ শক্তি আৰু পৰিচয় ইয়াৰ সংমিশ্রিত ঐতিহ্যৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে, য'ত বিভিন্ন ধর্মীয় বিশ্বাসে সহাবস্থান কৰে। তেওঁৰ বাবে সাম্প্রদায়িক সম্প্রীতি নোহোৱাকৈ স্বাধীনতা অসম্পূর্ণ আৰু নৈতিকভাৰে শূন্য হৈ থাকে।

৪ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যৌৱনকালত আজাদৰ Aurobindo Ghosh, Rash Behari Ghosh আৰু Shyam Sundar Chakravartyৰ দৰে হিন্দু বিপ্লৱীসকলৰ সৈতে থকা সম্পর্কই এই বিশ্বাস গঢ়ি তুলিছিল যে ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ বাবে হিন্দু-মুছলমান উমৈহতীয়া সংগ্রাম প্রয়োজন। এই বিপ্লৱী অভিজ্ঞতাই সাম্প্রদায়িক বিভাজনৰ বাধাসমূহ দূৰ কৰিছিল আৰু এক উমৈহতীয়া জাতীয় ভাগ্যৰ প্রতি তেওঁৰ বিশ্বাস শক্তিশালী কৰিছিল।

৫ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে জাতীয়তাবাদক কেৱল এখন ৰাজনৈতিক ৰাষ্ট্রৰ প্রতি আনুগত্য নহয়, ববং যৌথ সাংস্কৃতিক আৰু নৈতিক মূল্যবোধৰ প্রতি এক নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক অঙ্গীকাৰ হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, জাতীয়তাবাদ ভ্রাতৃত্ববোধ, ন্যায় আৰু দায়িত্ববোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা এক ঐক্যবদ্ধ চেতনা আছিল, যি ধর্মীয় বা সাম্প্রদায়িক পৰিচয় অতিক্রম কৰি জাতীয় সম্প্রীতি সাধন কৰে।

৬ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে জাতীয়তাবাদ নিজৰ জন্মভূমিৰ প্রতি থকা প্রেমৰ পৰা আৰম্ভ হয়, কিন্তু ই ধীৰে ধীৰে সার্বজনীন মানবতাবাদলৈ বিকশিত হক্সব লাগে। তেওঁৰ মতে, প্রকৃত জাতীয়তাবাদ ভৌগোলিক গৌৰৱৰ মাজতেই সীমাবদ্ধ নহয়, ববং সমগ্র মানৱজাতিৰ প্রতি নৈতিক দায়িত্ববোধলৈ বিস্তাৰিত হয়। ইছলামত থকা গোষ্ঠীগত শ্রেষ্ঠত্বৰ প্রত্যাখ্যান আৰু ভাতৃত্ববোধৰ আদর্শৰ পৰা প্রেৰণা লৈ তেওঁ ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদক বিশ্ব ঐক্যৰ পথ বুলি বিবেচনা কৰিছিল। আজাদৰ মতে, ভাৰতৰ সংমিশ্রিত সংস্কৃতি— যি শতাব্দীৰ হিন্দু-মুছলমান সহাবস্থানৰ ফল-এই উচ্চ নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রমাণ আছিল। সেয়েহে, ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদ, সর্বোচ্চ অর্থত, বর্জনমূলক নহয়, ববং ন্যায়, মর্যাদা আৰু উমৈহতীয়া ভাগ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা সার্বজনীন ভাতৃত্ববোধৰ দিশত এক পদক্ষেপ আছিল।

৭ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে অহিংসা অত্যাৱশ্যকীয়, কাৰণ ই স্বাধীনতা সংগ্রামৰ নৈতিক বৈধতা সংৰক্ষণ কৰে। তেওঁৰ মতে, হিংসাই নৈতিক কর্তৃত্ব দুর্বল কৰিব, সাম্প্রদায়িক বিভাজন গভীৰ কৰিব আৰু ভাৰতৰ দীর্ঘমেয়াদী ঐক্যক বিপন্ন কৰিব। তেওঁৰ মতে, নৈতিক পদ্ধতিৰ দ্বাৰা লাভ কৰা স্বাধীনতাহে স্থায়ী হক্সব পাৰে।

৮ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে অহিংসাক নৈতিক কর্তব্য হিচাপে সমর্থন কৰিছিল যদিও ঔপনিবেশিক দমন-পীড়নৰ ব্যৱহাৰিক বাস্তৱতা স্বীকাৰ কৰিছিল। তেওঁ শৃঙ্খলাবদ্ধ অসহযোগ আন্দোলন, আলোচনা আৰু গণসমাবেশক কৌশলগত উপায় হিচাপে সমর্থন কৰিছিল। তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীয়ে নৈতিক বিশ্বাস আৰু ব্যৱহাৰিক কর্মৰ সমন্বয় দেখুৱাইছিল, প্রমাণ কৰিছিল যে নৈতিক শক্তি আৰু ফলপ্রসূ ৰাজনৈতিক কৌশল একেলগে থাকিব পাৰে।

৯ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে গণতন্ত্রক ন্যায়, ঐক্য আৰু নাগৰিক দায়িত্ববোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা এক নৈতিক আৰু সামাজিক শৃংখলা হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, গণতন্ত্র কেৱল নির্বাচন বা আনুষ্ঠানিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ মাজতেই সীমাবদ্ধ নহয়, ববং ই নৈতিক নেতৃত্ব, নাগৰিক সচেতনতা

আৰু অন্তর্ভুক্তিমূলকতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে-যি সহনশীলতা, অংশগ্রহণ আৰু যৌথ নৈতিক দায়িত্বৰ এক জীৱন্ত সংস্কৃতি।

১০ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে শিক্ষিত, জ্ঞানসম্পন্ন আৰু সমালোচনামূলকভাৱে সচেতন নাগৰিক সমাজ নোহোৱাকৈ গণতন্ত্র টিকি থাকিব নোৱাৰে। তেওঁৰ মতে, শিক্ষাই যুক্তিবাদী চিন্তা, নৈতিক দায়িত্ববোধ আৰু স্বৈৰাচাৰীতাবাদৰ বিৰোধিতা বিকাশ কৰে, যাৰ দ্বাৰা নাগৰিকসকলে শাসন ব্যৱস্থাত অর্থপূর্ণভাৱে অংশগ্রহণ কৰি গণতান্ত্রিক মূল্যবোধসমূহ ৰক্ষা কৰিব পাৰে।

১১ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে ভাৰত বিভাজনক ভাৰতৰ সংমিশ্রিত জাতীয়তাবাদৰ উলংঘন আৰু স্বাধীনতা সংগ্রামৰ নৈতিক ভিত্তিসমূহৰ বিশ্বাসঘাতকতা হিচাপে দেখিছিল। তেওঁৰ মতে, ধর্মৰ ভিত্তিত মানুহক বিভক্ত কৰাটো ইছলামৰ বিশ্বজনীনতা আৰু ভাৰতৰ বহুসংস্কৃতিক আত্মাৰ সৈতে বিৰোধ সৃষ্টি কৰে, যাৰ বাবে ই নৈতিকভাৱে অযৌক্তিক।

১২ নম্বৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজাদে সতর্ক কৰি দিছিল যে বিভাজনে স্থায়ী সাম্প্রদায়িক শত্রুতা সৃষ্টি কৰিব, উপমহাদেশত অস্থিৰতা আনিব আৰু ভাৰত আৰু পাকিস্তানক অবিশ্বাস আৰু হিংসাৰ চক্রত আবদ্ধ কৰিব। তেওঁ আগতেই উপলব্ধি কৰিছিল যে ধর্মীয় বিভাজন যদি ৰাজনৈতিকভাৱে বৈধতা প্রাপ্ত হয়, তেন্তে ইয়াক ওলোটাই দিয়া প্রায় অসম্ভৱ হ'ব আৰু ই দীর্ঘমেয়াদী শান্তি আৰু জাতীয় ঐক্যক বিপন্ন কৰিব।

M ১০.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চুটি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আজাদৰ ৰাজনৈতিক দর্শনৰ মূল নৈতিক নীতিসমূহ কি আছিল?

প্রশ্ন ২ ঃ ভাৰতত কোনটো দিনক ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা দিৱস (National Education Day) হিচাপে পালন কৰা হয়?

প্রশ্ন ৩ ঃ India Wins Freedom (১৯৫৯) গ্রন্থখন কোনে ৰচনা কৰিছিল?

(খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ আজাদে কেনেকৈ পৰম্পৰাগত ইছলামিক চিন্তাধাৰাক আধুনিক ৰাজনৈতিক ধাৰণাৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰিছিল? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ আজাদে দুই-জাতি তত্ত্ব (two-nation theory)ৰ বিৰোধিতা কেনেকৈ কৰিছিল আৰু তেওঁৰ মূল যুক্তিসমূহ কি আছিল?

প্রশ্ন ৩ ঃ আজাদে ব্যাখ্যা কৰা "আধ্যাত্মিক জাতীয়তাবাদ" (spiritual nationalism)ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ আজাদৰ গণতন্ত্র সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগী আলোচনা কৰক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ গণতান্ত্রিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ স্থায়িত্বৰ সৈতে আজাদে শিক্ষাৰ সম্পর্ক কেনেকৈ স্থাপন কৰিছিল ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ ভাৰত বিভাজন আৰু অহিংসা সম্পর্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ ভাৰতত জাতীয়তাবাদ আৰু হিন্দু-মুছলমান ঐক্য সম্পর্কে আজাদৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰক।

****